

Personliga pronomen för tredje person och demonstrativa pronomen i fornkyrkoslaviska

Antoaneta Granberg

Fornkyrkoslaviska är ett syntetiskt språk som tillhör den slaviska gruppen bland de indo-europeiska satemspråken. Fornkyrkoslaviska är det första slaviska skriftspråket. Det etablerades under andra halvan av 800-talet. Detta skedde i samband med kristnandet och översättningen av bibeln till slaviska. Fornkyrkoslaviskan blev slavernas klassiska språk och *lingua quarta* – det fjärde bibelspråket i det medeltida Europa. Språket i dess senare utvecklingsform, kyrkoslaviska, används även idag i den slaviska kristna ortodoxa kyrkan.

Språket skrevs med hjälp av två olika alfabet. Det glagolitiska alfabetet, som har en egen och unik layout, skapades av Konstantin Kyrillos runt 855-860 (se bild 1). Det andra fornkyrkoslaviska alfabetet, det kyrilliska alfabetet, dateras till första halvan av 900-talet (se bild 2). Det kyrilliska alfabetet skapades dock inte av Kyrillos utan det är en modifikation av det grekiska alfabetet, kompletterat med flera bokstäver för specifika slaviska ljud.

Fornkyrkoslaviska användes i ett stort område som omfattade hela eller delar av följande länder: dagens Makedonien, Bulgarien, Montenegro, Serbien, Bosnien och Hercegovina, Kroatien, Slovenien, Rumänien, Ukraina, Tjeckien, Slovakien, Ryssland och Vitryssland.

1. Introduktion. Pronomengruppen i fornkyrkoslaviska

Alla ord som tillhör kategorin *nomen*, det vill säga substantiv, adjektiv, pronomen, räkneord och även particip bildar en särskild deklinationsgrupp i fornkyrkoslaviska. Participen hör till både den pronominala gruppen och till verbgruppen. Pronomenen och en del räkneord i fornkyrkoslaviska bildar den pronominala deklinationsgruppen.

Det finns tio olika typer av pronomen finns i fornkyrkoslaviska (Duridanov 1991: 227-251). De pronomen som presenteras i grupp (1) och grupp (2) har inte genus medan alla andra pronomen (3) till (10) har olika former för maskulinum, femininum och neutrum:

(1) **Personliga:** азъ *az* 'jag', ты *ty* 'du'.

Det personliga pronomenet böjs i tre numerus: singular, dualis och plural. Det har inga former för tredje person utan enbart former för första och andra person, se vidare (3) och (4).

(2) **Reflexiva personliga:** себе *sebe* 'sig'.

Det reflexiva personliga pronomenet har inte någon form i nominativ och böjs enbart i singular. Det brukar presenteras i dess genitivform *sebe*.

(3) **Anaforiska:** ѿго *jego* 'honom'¹, ѿѣѡ *jeje*ⁿ 'henne', ѿго *jego* 'den, det'².

¹ Efter prepositioner får det anaforiska pronomenet ett initialt н-, ѿзъ ѿго 'från/av honom', ѿтъ ѿиѡъ 'från dem'. Samma gäller även det relativa pronomenet иже, ѡже, ѡже 'vilken/vilket'.

² Pronomenet presenteras, i fortsättningen enbart i mask. Detta gäller även demonstrativa pronomen.

Det anaforiska pronomenet, om refererar till något tidigare sagt, presenteras med dess former i genitiv eftersom det inte har former för nominativ. Det används som personligt pronomen för tredje person, förutom i nominativ, se även (1) och (4). Det har olika former för maskulinum, femininum och neutrum i singular. Det anaforiska pronomenet används även som possessivt pronomen för tredje person.

(4) **Demonstrativa**

ТЪИ *ta*, ТА *ta*, ТО *to* ‘den, det’
 ОНЪ *onъ*, ОНА *ona*, ОНО *ono* ‘den, det’ för avlägsna saker/personer
 СЪ *sa*, СИ *si*, СЕ *se* ‘den, det’ för närstående saker/personer
 ОВЪ *ovъ*, ОВА *ova*, ОВО *ovo* ‘den, det ena (av två)’

Alla demonstrativa pronomen används som personliga pronomen för tredje person i nominativ i alla numerus: ‘han, hon, den, det; de’, se också (1) och (3). Det har olika former för maskulinum, femininum och neutrum i alla numerus.

- (5) **Interrogativa:** КЪТО *ka-to* ‘vem’, ЧЪТО *ca-to* ‘vad’, КЪИИ *ki-i*, КАКА *ka-ka*, КОЈЕ *ko-je* ‘vilken/vilket’.
- (6) **Negativa:** НИКЪТО *ni-ka-to* ‘ingen’, НИЧЪТО *ni-ca-to* ‘inget’, НИКЪИИ *ni-ki-i*, НИКАКА *ni-ka-ka*, НИКОЈЕ *ni-ko-je* ‘ingen/inget’.
- (7) **Indefinita:** НЪКЪТО *ne-ka-to* ‘någon’, НЪЧЪТО *ne-ca-to* ‘något’, НЪКЪИИ *ne-ki-i*, НЪКАКА *ne-ka-ka*, НЪКОЈЕ *ne-ko-je* ‘någon/något’.
- (8) **Relativa:** ИЖЕ *i-ze*, ЪЖЕ *ca-ze*, ЈЕЖЕ *je-ze* ‘vilken/vilket’.
- (9) **Possessiva:** МОИ *moi*, МОЈА *mo-ja*, МОЈЕ *mo-je* ‘min/mitt’.
- (10) **Definita:** ВЪСЪ *va-sa*, ВЪСА *va-sja*, ВЪСЕ *va-se* ‘all’.

Analysen av personliga pronomen för tredje person tar hänsyn till följande:

För det första finns det enbart en grupp som är *personliga pronomen* till sin **form**, grupp (1), medan det finns tre olika grupper som är *personliga pronomen* till sin **funktion**, grupp (1), (3) och (4), se tabell 1.

Tabell 1. Presentation av pronomen som uppfyller funktionen personligt pronomen: personliga pronomen (PP), anaforiska pronomen (AP) och demonstrativa pronomen (DP)

Person	1		2		3	
Kasus	nominativ	övriga	nominativ	övriga	nominativ	övriga
Sg.	PP				AP	DP
Du.						
Pl.						

För det andra sammanfaller form och funktion hos grupp (1), i alla numerus och alla kasus i första och andra person. För grupp (3) och grupp (4) skiljer sig funktionen från formen: pronomenet som är anaforiskt till formen, uppfyller även funktionen *personligt pronomen* i tredje person, i alla numerus och kasus, förutom i nominativ; pronomenet som till formen är ett demonstrativt pronomen, fungerar även som *personligt pronomen* för tredje person i nominativ, i alla numerus.

För det tredje har pronomen som är personliga pronomen till sin form inte kategorin genus medan pronomenen som är anaforiska och demonstrativa till sin form har olika former för maskulinum, femininum och neutrum i singular, samt i nominativ och ackusativ i dualis och plural.

Denna artikel problematiserar funktionen *personligt pronomen* hos demonstrativa pronomen och tar upp påverkan som pronomenens form har på dess funktion. Pronomenens form presenteras och diskuteras i rubrik 2 nedan medan deras funktion diskuteras i rubrik 3.

2. Presentation av den pronominala deklinationen i fornkyrkoslaviska

Alla fornkyrkoslaviska pronomen tillhör det indoeuropeiska arvet i språket. Detta gäller dock för det mesta ordets rot, medan ändelserna i många fall är resultat av en slavisk innovation. De olika indoeuropeiska pronomenen hade inte utvecklat ett rikt kasusystem utan detta hände senare i språkutvecklingen vilket förklarar skillnaderna i ändelserna mellan olika indoeuropeiska språk.

Till skillnad från deklinationen av substantiven har pronomen samma ändelser i genitiv och lokativ i dualis och plural. Ett annat särdrag för den pronominala deklinationen är de tvåstaviga ändelser som förekommer i alla numerus och kasus, förutom i nominativ och ackusativ.

De pronomen som har kategorin genus har olika former för maskulinum, femininum och neutrum i singular, medan det i dualis och plural finns genuskillnader enbart i nominativ. Detta är dock inget specifikt slaviskt särdrag utan kan finnas även i grekiska och latin.

2.1 Deklination av personliga pronomen

De personliga pronomenen i fornkyrkoslaviska är suppletiva, det vill säga de olika formerna bildas av olika rötter.

Formerna för singular bildas i fornkyrkoslaviska av en rot medan formerna för dualis och plural bildas av en annan rot, se (11). Detta finns också i grekiska och latin.

- (11) 1 p. sg. *men-/mьn-* (МЕНЕ, МЬНЪ, МА, МЪНОУЖ, МЬНЪ)
1 p. du. och pl. *na-/nū-* (НАСЪ, НАМЪ, НЪИ, НАМИ, НАСЪ)
2 p. sg. *te(b)-* (ТЕБЕ, ТЕБЪ, ТА, ТОБОУЖ, ТЕБЪ)
2 p. du. och pl. *va-/vū-* (ВАСЪ, ВАМЪ, ВЪИ, ВАМИ, ВАСЪ)

Formen för första person bildas i alla numerus i nominativ av en rot, medan formerna i de övriga kasus bildas av en annan rot, se (12). Denna typ av suppletivism är ett mycket arkaiskt språkdrag i fornkyrkoslaviska – i grekiska och latin till exempel är det endast formerna i första person singular som är suppletiva.

- (12) 1 p. nom. sg. *az-* : övriga kasus *men-*; nom. du. *vě* : övriga kasus *na-*;
nom. pl. *my* : övriga kasus *nas-*.

Suppletivism återfinns med andra ord både inom kategorin kasus (för första person) och inom kategorin numerus för personliga pronomen i första och andra person. Det som har en särskilt

betydelse för analysen av de personliga pronomen för tredje person är **existensen av suppletivism** i formerna för första och andra person på två olika nivåer: mellan nominativ och de övriga kasus och mellan singular och övriga numerus. Användandet av demonstrativa pronomen i funktionen personliga pronomen för tredje person följer ett etablerat mönster skapat av suppletivismen, som historiskt sätt har tillkommit för personliga pronomen i första och andra person.

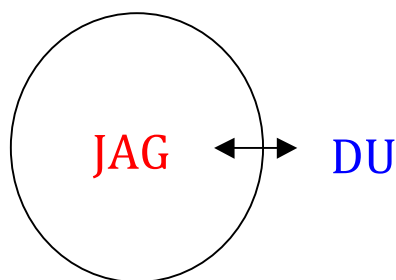
2.2 Deklination av det anaforiska pronomenet och de demonstrativa pronomenen

Kategorin genus finns representerad både i formerna för det anaforiska och för de demonstrativa pronomenen. Det anaforiska pronomenet *jego* och det demonstrativa pronomenet *se* böjs enligt den så kallade 'mjuka' böjningen medan de demonstrativa pronomenen *to* och *ono* böjs enligt den 'hårda' böjningen.

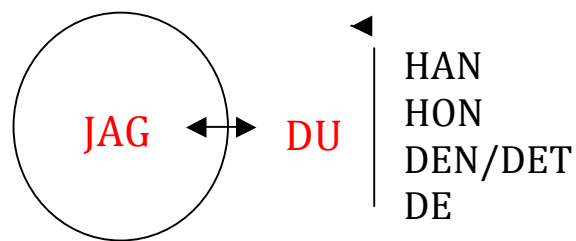
3. De personliga pronomenen för tredje person och dess funktion

I fornkyrkoslaviska, liksom i grekiska och latin, finns former för personliga pronomen i första och andra person. Däremot finns inget personligt pronomen för tredje person. Detta kan förklaras med det gemensamma indoeuropeiska arvet. Gruppen av personliga pronomen var ursprungligen begränsad till två pronomen – ett för första person och ett för andra personen – som speglade de två **närvarande** aktörerna i en kommunikativ akt: den talande och den lysnande (Dobrev 1982: 174-175).³

Figur 1. Den ursprungliga distributionen av kategorin **person**

Figur 2. Den sekundära (utökade) distributionen av kategorin **person**

Behovet av en *tredje person* uppstod senare som ett resultat av behovet att skilja på de icke talande personerna som närvarar (andra person) och de som **inte närvarar** (tredje person) vid kommunikationen. Där finns orsaken till den största skillnaden mellan personliga pronomen för första och andra person å ena sidan och personliga pronomen för tredje person å andra. Eftersom den tredje personen inte är närvarande och inte tillhör aktörerna i den kom-

³ Verbändelserna för första och andra person har direkt koppling till respektive personliga pronomen medan i tredje person hade verben inga ändelser, och oftast bestod formen för tredje person av verbets stam utan någon ändelse.

munikativa akten, måste den refereras till med hjälp av ett explicit **deiktiskt** (utpekande) pronomen – den annorlunda funktionen leder till en annorlunda form. I flera indoeuropeiska språk används därför demonstrativa pronomen som personliga pronomen för tredje person. Funktionen *personligt pronomen för tredje person* fylls i fornkyrkoslaviska av det anaforiska pronomenet *ego* ‘honom’ samt av de demonstrativa pronomenen *tъ* ‘han’, *sb* ‘han här’ och *onъ* ‘han där’.

Suppletivismen som existerar inom deklinationen av personliga pronomen för första och andra person utvidgas på så sätt även inom de personliga pronomenens funktion. Med andra ord, gruppen av de ursprungliga pronomenen för första och andra person kompletteras med pronomen för tredje person som inte är personliga till formen men till funktionen.

Det fornkyrkoslaviska anaforiska pronomenet *ego* ‘honom’ var ursprungligen ett gammalt demonstrativt pronomen. I fornkyrkoslaviska används detta pronomen dock inte för att peka ut saker eller personer utan det ersätter saker och personer som redan har nämnts och som inte är grammatiska subjekt i satsen. Med andra ord fungerar det anaforiska pronomenet som personligt pronomen för tredje person och står för ord som är objekt i satsen.

Eftersom det anaforiska pronomenet inte kan fungera som personligt pronomen i tredje person i nominativ, används de demonstrativa pronomenen i denna funktion. På så vis förstärks det mönster för suppletiva former som redan finns för det personliga pronomenet i första person, se exempel (12).

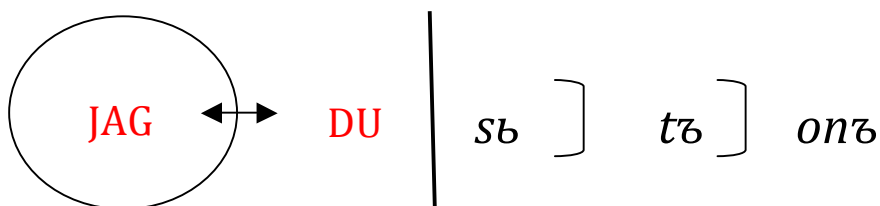
4. Variationen av personliga pronomen för tredje person i nominativ

Formen för nominativ i alla numerus av det personliga pronomenet i första person är suppletiv, vilket påpekades redan i exempel (12). Pronomenet har med andra ord en annan rot i övriga kasus. Samma mönster etableras även i formerna för det personliga pronomenet i tredje person.

(13) 3 p. nom. sg., du. och pl. *tъ*, *onъ* eller *sb* : 3 p. övriga kasus sg., du. och pl. *ego*.

Det finns dock en stor skillnad mellan pronomenet i första person och det i tredje person, trots att båda är suppletiva – funktionen *personligt pronomen i tredje person* kan uttryckas i nominativ på tre olika sätt, med hjälp av tre olika demonstrativa pronomen, som har olika former för alla tre genus. Detta innebär för övrigt att det uppstår en obalans, med tre möjliga pronomen i nominativ (de demonstrativa pronomenen) och bara ett i de övriga kasus (det anaforiska pronomenet).

Figur 3. Variation i tredje person i personliga pronomen

I nominativ skapas möjlighet för en mer nyanserad information om hur nära en sak eller en person är: om den är nära (*сь* ‘den/han här’) eller den är mer avlägsen (*онъ* ‘den/han där’), se exempel (14-16). Pronomenet *тъ* ‘den/han’ används neutralt, det markerar inte någon grad av avlägsenhet. Denna möjlighet finns dock inte i övriga kasus för tredje person utan där finns ett enda pronomen *ego* ‘den/honom’ som är neutralt in relation till graden av avlägsenhet.

- (14) **Сь** приметъ благовествєньє,
οὗτος λήψεται εὐλογία.
Нис accipiet benedictionem.
Han här får välsignelse. *Ps 23:5*
- (15) **Тъ** въ крѣститъ доухомъ свѣтымъ и огнемъ.
αὐτός ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.
Ipse vos baptizabit in Spiritu Sancto et igni.
Han skall döpa er med helig ande och eld. *Matteus 3:11*
- (16) **Онъ** же пришѣдши поклони сѧ емоу.
ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ.
at **illa** venit et adoravit eum
Men **hon där** kom och föll ner för honom. *Matteus 15:25*

Mångfalden av former i nominativ för tredje person innebär obalans på två olika sätt. För det första skapas obalans mellan mångfalden av former i nominativ i tredje person och den enda formen i nominativ i första respektive i andra person. Obalansen sträcker sig även mellan mångfalden av former i nominativ för tredje person och den enda förekommande formen i vart och ett av övriga kasus för samma person.

5. Slutsatser

I fornkyrkoslaviska finns en unik situation där funktionen av personligt pronomen i tredje person influeras av de demonstrativa pronomenens deiktiska betydelse. Tre olika demonstrativa pronomenen agerar som personliga pronomen för tredje person, vilket skapar en mångfald av möjligheter för nyanserad semantisk information. Den handlar om graden av avlägsenhet hos det personliga pronomenet i tredje person.

Förutsättningen för utvecklingen av en annorlunda form och funktion hos det personliga pronomenet för tredje person ligger i det indoeuropeiska arvet i fornkyrkoslaviskan. Existensen av ett äldre indoeuropeiskt system, med personliga pronomen för enbart första och andra person och existensen av suppletiva former för personliga pronomen i samma system, bildar grunden för den senare utvecklingen i fornkyrkoslaviska.

Den ärvda indoeuropeiska suppletivismen som förekommer i kategorierna numerus (första person och andra person) och kasus (första person) utvidgas i fornkyrkoslaviska även till suppletivism i kategorin person (tredje person).

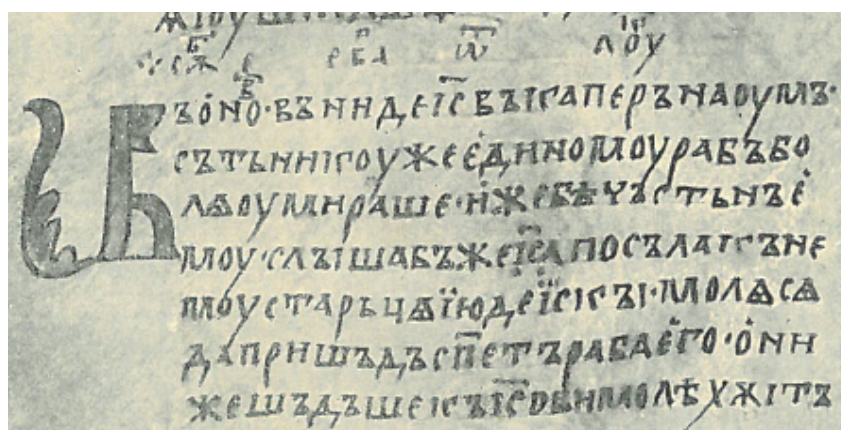
I ljuset av dessa slutsatser aktualiseras nya frågeställningar. En av dessa berör relationen mellan utvecklingen av trefaldigt personligt pronomen för tredje person i nominativ och den trefaldiga postpositiva (efterställda) bestämda artikeln för substantiv, vilken idag kan

observeras i makedonska och i vissa sydvästbulgariska dialekter (Mladenov 1979: 265-270). En annan frågeställning som blir aktuell är hur frekvensen av de olika demonstrativa pronomenen, som har funktionen av personligt pronomen för tredje person, påverkas av den stora mängden översättningar till fornkyrkoslaviska från grekiska.

Bild 1. Fornkyrkoslaviskt handskriftsfragment med glagolitiska bokstäver, 1000-talet, Homilia av Ephraem från Syrien i översättning till fornkyrkoslaviska. (Il'inskij 1909: 30.I.)

Bild 2. Fornkyrkoslaviskt handskriftsfragment med kyrilliska bokstäver, 1000-talet, Aprakos Evangelium, Savina kniga, fol. 49v. (Lavrov 1916: bild 1)

Litteratur

- Dobrev, I. D. 1982. *Starobălgarska gramatika. Teorija na osnovite*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Duridanov, I. 1991. (utg.) *Gramatika na starobălgarskija ezik*. Sofia: Izdatelstvo na bălgarskata akademija na naukite.
- Gyllin, R. och I. Svanberg. 2000. *Slaviska folk och språk*. Lund: Studentlitteratur.
- Il'inskij, G. A. 1909. *Makedonskij Glagoličeskij listok". Otryvok" glagoličeskago teksta Efrema Sirina XI vėka. S.-Peterburg". (= Pamjatniki staroslavjanskago jazyka. T. I, vypusk 6)*
- Ilieva, K. 1999. *Ličnite mestoimenija v balkanskite ezici. Istorija i konfrontacija*. Sofia: Akademično izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Lavrov, P. A. 1916. *Al'bom" snimkov" bolgarskago i serbskago pis'ma. Petrograd". (= Ėnciklopedija slavjanskoj filologii. Priloženie k" vypusku 4.1)*
- Mladenov, S. 1979. *Istorija na bălgarskija ezik*. Sofia: Bălgarska akademija na naukite.
- Schmalstieg, W. R. 1982. *An Introduction to Old Church Slavic*. 2 utg. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.